

Универзитет у Нишу
Правни факултет

Историјски значај Јустинијанове кодификације

(мастер рад)

Ментор

Проф. др Александар Ђорђевић

Студент

Милош Стаменковић
Број индекса: М032/21-0

Ниш, 2022.

Садржај:

УВОД.....	1
I. ЦАР ЈУСТИНИЈАН И РИМСКО ЦАРСТВО.....	4
II. ЗАКОНОДАВНА ДЕЛАТНОСТ – CORPUS IURIS CIVILIS.....	10
1. Codex Iustinianus.....	14
2. Digesta.....	15
3. Institutiones.....	19
4. Codex repetitae praelctionis.....	21
5. Novellae.....	23
III. CORPUS IURIS CIVILIS И ИНТЕРПОЛАЦИЈЕ.....	27
IV. ТЕМЕЉНОСТ КОДИФИКАЦИЈЕ.....	29
V. ПРИМЕНА CODEX IUSTINIANUS У ВИЗАНТИЈСКОЈ ПРАВНОЈ ТРАДИЦИЈИ.....	31
1. Византијске кодификације након Јустинијана.....	31
2. Од Јустинијанове кодификације преко византијске правне традиције до рецепције римског права.....	33
3. Примери правила и принципа из Јустинијанове кодификације.....	35
VI. ГЛОБАЛНИ УТИЦАЈ ЈУСТИНИЈАНОВЕ КОДИФИКАЦИЈЕ.....	37
1. Религијски значај.....	39
2. Значај за правничко образовање.....	40
3. Утицај на побошљање статуса жена у друштву.....	41
4. Критике цара Јустинијана.....	42
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	43
СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ.....	45

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА.....	48
САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ.....	49
SUMMARY AND KEY WORDS.....	51
БИОГРАФИЈА.....	53

УВОД

Право је сложена друштвена и духовна појава чији су аспекти и методи изучавања разноврсни. Као значајан чинилац не само социјалног и духовног него и политичког живота, општа слика права у свету била би непотпуно утврђена без изучавања истог са историјског аспекта. Управо тема „Историјски значај Јустинијанове кодификације” указује на сложености тумачења права и неопходност изучавања државних, друштвених и политичких прилика које су довеле до настанка права, користећи за сада овај термин у апстрактном смислу, а касније као право које је систематизовано, измењено и допуњено Кодификацијом. Предмет рада је анализа историјског аспекта настанка Јустинијанове кодификације, као и анализа нормативе, у смислу правног и историјског значаја Кодификације до данашњег дана.

У раду је осветљена личност цара Јустинијана (527–565), као друштвене и политичке прилике у Царству које су претходиле доношењу зборника. Покушаћемо да укажемо на место, величину и значај Јустинијановог *Corpus iuris civilis*-а, не само у оквирима Римског царства, већ и у средњовековној рецепцији римског права. Поред тога, разматраће се утицај римског права на право појединих европских држава. Одговориће се на питање: зашто је управо Јустинијанова кодификација постала упамћена као „највеће кодификаторско дело у времену антике, а можда и у историји права уопште“¹ Приказана је улога цара Јустинијана, који је уз помоћ свог правног тима кодификовао целокупно римско право у збирци данас познатој као *Corpus iuris civilis*.

Током своје владавине Јустинијан је поред великих освајања и спровођења управних реформи, остао је популаран и познат све до данашњих дана, због свог законодавног дела. То дело било је рађено по његовој наредби, под његовим утицајем те представља значајан законодавни споменик. Четири дела *Corpus iuris civilis*-а, кроз цео средњи век до данашњих дана постала су основ за проучавање римског права. Притом, овај аспект значаја тог законодавног споменика обухвата само Кодификацију као циљ, односно крај и сумирање законодавства једне велике силе. Међутим, једно од питања којима је посвећена пажња јесте значај

---

¹ Пухан, 1973: 116.

Кодификације као почетне тачке за даљи развој права и њене улоге као основа за побољшање многих правних система, и то у процесном и материјалном смислу права.

Најужи временски оквир рада јесте Јустинијанова владавина, која је трајала готово четрдесет година. Цар Јустинијан је последњи прави римски цар. У прилог томе сведочи чињеница да је говорио латински језик.

Захваљујући Јустинијановој упорности, Далмација, Италија, источна Африка, југоисток Шпаније, острва у западном делу Средоземног мора, Сицилија, Корзика, Сардинија, Балеари били су под његовом царском влашћу. Другим речима, територија Царства је удвостручена.² Јустинијан је одмах по ступању на престо показао одлучност у тежњи да успостави целовитост Истока и Запада у смислу територије, политике, законодавства и вере. Како би оживео стару римску славу и успешно спровео реформе у држави, Јустинијан је уложио много труда да усагласи примену закона и прописа који би важили за све становнике Царства. За разлику од жељеног уједињења Царства, које је било кратког даха и није надживело самог Јустинијана, његово најзначајније наслеђе остала је збирка *Corpus iuris civilis*, која је обухватила систематизоване и прочишћене правне норме.

У зборнику *Corpus iuris civilis* кодификована је целокупна правна заоставштина класичног римског периода и на тај начин у оригиналном облику сачувана су најзначајнија достигнућа правне теорије римских правника поменутог периода. У својој вишевековној историји Римљани су установили оригинална правила, правну терминологију и правне институте који ни после многих векова нису изгубили своју употребну вредност и до данашњих дана су остали на снази, наравно, уз одговарајућу надоградњу и прилагођавање потребама новог времена. На темељу римског права изграђени су правни појмови, норме, правила и категорије правних института од значаја за целокупан правни систем, као и различите области које је прихватила савремена пракса и правна наука не само у Европи, већ и у свету.³

Утицај Јустинијанове кодификације законодавства на византијску правну традицију био је предуслов да римско право од XII века постане саставни део европског образовног система. Стога је значајно испратити пут који су римско право

---

² Кодер, 2011: 89–91.

³ Станковић, 2017: 49–58.

и правне норме, као живи инструмент, прелазили кроз различите традиције, ратове, друштвене и политичке проблеме, те како су се мењали да би дошло до рецепције римског права и коришћења његових института у савременом свету.

Употребом нормативно-правног, догматског, каузално-експликативног, упоредноправног и историјског метода, кроз аналитички и синтетички приступ референтној литератури, у раду ће бити дата анализа историјског аспекта настанка Јустинијанове кодификације, правних норми које су настале њеним доношењем и биће указано на значај познавања правног и историјског пута формирања и очувања основних постулата права генерално и људских права, до данашњих дана.

Приликом израде рада полазна тачка била је „Историја Византије” Георгија Острогорског. За правну грађу коришћене су књиге Срђана Шаркића, „Правне и политичке идеје у источном Римском царству од почетка Константинове владавине до краја Јустинијанове владавине” и Жике Бујуклића „Римско приватно право”. Консултован је уџбеник Драгана Николића „Фрагменти правне историје”, који говори о постанку и значају средњовековног Римског царства, периодизацији, друштву, државном уређењу и праву.

У раду смо се служили преводом Јустинијанових Дигеста са латинског на српски језик Антуна Маленице. Књига садржи латински и српски текст прве књиге Јустинијанових Дигеста и Јустинијанових конституција о изради, потврди и примени Дигеста.

Мастер рад се састоји из шест поглавља (Цар Јустинијан; Законодавна делатност – *Corpus iuris civilis*; *Corpus iuris civilis* и интерполације; Темелјност кодификације; Примена *Codex Iustinianus* у византијској правној традицији; Глобални утицај Јустинијанове кодификације) којима претходи Увод, а следе их Закључна разматрања, списакони литературе и илустрација, те сажеци и кључне речи на српском и енглеском језику.

I. ЦАР ЈУСТИНИЈАН И РИМСКО ЦАРСТВО

Византија, односно Источно римско царство, било је наставак Римског царства у источним провинцијама током касне антике и средњег века, када је престоница био Константинопољ (данашњи Истанбул, раније Византион). Преживела је распад и пад Западног римског царства у V веку и наставила да постоји још хиљаду година све док није пала под Османско царство 1453. године. Током већег дела свог постојања, држава је била најмоћнија привредна, културна и војна сила. „Византија” је термин створен након пада државе; њени становници су и даље за своје Царство користили назив „Римско царство” (грч. *Βασιλεία Ῥωμαίων*, лат. *Imperium Romanum*).

Византија је од Рима наследила главне политичке, културне и друштвене институције, а римско право представљало је и основу византијског правног система. Много векова две велике кодификације римског права које су спровели Теодосије II (408–450) и Јустинијан биле су окосница византијског законодавства. Наравно, временом су ове римске кодификације прилагођаване тренутним околностима, а затим и замењиване новим кодификацијама, написаним на грчком језику. Међутим, утицај римског права је и даље постојао и очигледан је у кодификацијама, попут Василика, која је била заснована на *Corpus iuris civilis*.

Византијско царство сматра се једном од најважнијих цивилизација у историји, а како је свој правни систем базирало на римском правном систему, јавила се потреба за изучавањем утицаја које је *Codex Iustinianus* имао на државну и нарочито правну традицију Царства. Касније, Душаново законодавство представља један од начина утицаја византијске културе на српску средњовековну државу и право, као и жељу српских владајућих кругова на челу са владаром да преузму део византијског богатог културног наслеђа.⁴

Своју владавину дугу скоро четири деценије, цар Јустинијан водио је као оличење римске универзалне идеје према којој су Римљани господари света, а владар репрезент њеног јединства.⁵ Док је био принц, Јустинијан је започео везу са Теодором, циркуском забављачицом, те је њихов брак изазвао чуђење код готово

---

⁴ Ђорђевић, 2017: 557.

⁵ Острогорски, 1996: 88.

свих становника Царства. У то време постојао је закон по коме је било забрањено да сенатори и високи достојанственици ступају у брак са женама ниског рода. Да би удовољио Јустинијану, цар Јустин (518–527) укинуо је закон и Теодора је постала легитимна супруга наследника престола. Након Јустинове смрти, 1. августа 527. године, његов нећак преузео је престо.⁶

Јустинијан је био пореклом са Балкана. Но, постоје недоумице око места његовог рођења. С једне стране, у науци је изнета претпоставка да је родно место Јустинијана било у близини Скопља. С друге стране, постоји могућност да је потицао из Царичиног Града, који се налази у близини Лебана, на подручју данашње Јужне Србије. Стога би и и назив града ишао у прилог овој хипотези.⁷

---

⁶ Поповић, 2000: 47.

⁷ Станојевић, 2002: 90.

1. Цар Јустинијан, мозаик из цркве Сан Витале у Равени – <https://mitropolija.com/2019/11/14/ljetopis-car-justinijan-veliki/> (11. 10. 2022.)

Поред спољнополитичких заплета и ратних разарања, у Царству је дошло до унутрашњих трвења. Два догађаја утицала су на судбину државе. Један је био тзв, побуна „Ника” из 532. године. Реч је о борби између аутократске централне власти и градских спортско-политичких организација (дема). Јустинијан још за време Јустинове владавине фаворизовао странку плавих у односу на странку зелених коју је подржавао цар Анастасије (481–518).⁸ Дошавши на власт Јустинијан је желео да се

---

⁸ Деме су спортско-политичке организације које су генетички биле везане за старе хиподромске странке. Првобитно је било четири дема, али су се црвени стопили са зеленима, а бели са плавима, тако да је било две деме. Називе су добили према боји одеће хиподромских кочијаша за које су навијали.

ослободи утицаја дема и предузео је оштре мере против њих. Суочене са заједничким непријатељем, иако дојучерашњи непријатељи, странке зелених и плавих су се ујединиле борби против централне власти. Побуна је узела огромне размере, престоница је била у пламену.⁹ Побуњеници су на Хиподрому прогласили за цара Ипатија, синовца цара Анастасија. Августа Теодора била је најзаслужнија за гушење ове побуне, будући да је у одсудним тренуцима остала прибрана и утицала на Јустинијана да жестоко узврати побуњеницима који су за изабрали новог цара. Устанак је угушен јер је Нарзес ослабио побуњенике ушавши у преговоре са плавима, док је за то време Велизар са војском упао на Хиподром те угушио побуну у суровом покољу. Било је преко тридесет хиљада побијених побуњеника на Хиподрому.¹⁰

Друго огромно искушење за Царство била је велика епидемија бубоничке куге, која је избила у Цариграду 542. године и у првом таласу усмртила око 40% целокупне популације.¹¹

Важна личност на цариградском двору био је и преторски префект Јован Кападокијски. Он није био ерудит, образовање му је било занемарујуће, али је био веома интелигентан и имао дух државника. Није имао угледно порекло, али је временом задобио Јустинијанове симпатије, убрзо је именован на високи положај финансијског администратора, а 531. године добио је положај префекта преторијске гарде. Јован Кападокијски био је јако похлепан човек. Управљао је на нечестан начин како би обезбедио новац за Јустинијанове војне походе: закидао је на наплатама и пензијама. Познато је да је римској војсци у Африци, послао недовољно печен хлеб, који се на путу покварио.¹²

Главне Јустинијанове војне снаге биле су усмерене ка Западу. Ту су постигле и највеће успехе. Вандали, Остроготи и донекле Визиготи, били су приморани да постану поданици Римског царства. На тај начин „Средоземно море постало је

Плави су били присталице земљопоседничке аристократије, а зелени трговачко-занатског градског становништва. Разликовали су се и у верском погледу: плави су били за правоверно хришћанство, а зелена за монофизитизам. В. Каплан, 2007: 273–274.

⁹ Острогорски, 1996: 91.

¹⁰ Каплан, 2007: 24–25.

¹¹ Шене–Флизен, 2010: 56–57.

¹² *ОДВ* II, 1063.

Римско језеро”.¹³ Међутим, овај тренутни, спољни сјај имао је своју лошу страну. Успех је постигнут уз велику цену – потпуно је исцрпео привреду Царства.

На Западу је Јустинијан водио јаку офанзивна политика. Наиме, у периоду од 533. до 534. године Велизар је освојио државу Алановандала у северној Африци, при чему је био заробљен њихов краљ Гелимер (530–534). Рат против Источних Гота у Италији вођен је од 535. до 555. године. Велизар ишао на Сицилију, а затим је прешао у Италију те ушао у Напуљ, и Рим 536. године. Године 540. освојио је Равену, престоницу Остроготске државе у којој се налазио краљ Витигес (536–540). Остроготи су наставили борбу на челу са Тотилом (541–552) и Велизар је претрпео пар пораза, те се вратио у Цариград, а Нарзес је преузео управу над војском и тек је 555. године била покорена цела земља. Јустинијанова освајања су завршена освајањем југоисточног дела Шпаније и средоземних морских острва.¹⁴

На Истоку је цар Јустинијан водио супротну политку од западне. У то време у Персији је на власти била чувена Сасанидска династија (226–651). Године 532. Јустинијан је склопио тзв. „Вечити мир” са персијским краљем Хозројем Ануширваном (531–579), који је тежио да освоји Малу Азију, Сирију, Палестину и Египат. По том миру Царство је плаћало данак Персији. Овај мир био је нарушен 540. године када је Хозроје упао у Сирију и разорио Антиохију, продро до морске обале на северу – Јерменије, Иберије и Лазике, на источној обали Понта. То је за последицу имало да је Јустинијан купио примирје и пристао на повећан данак. Тек 562. године цар је потписао уговор о миру на 50 године, када је данак изнова повећан те су Персијанци напустили Лазику.¹⁵

У Јустинијаново доба на Балкан надиру Авари и Словени. У првим годинама Јустинијанове владе Словенска племена са Бугарима упадају у Балканске покрајне и пљачкају их. Као одговор на њихове упаде Јустинијан је подигао на границама у Европи читав систем утврђења, око 80-ак тврђава. То је био државни покушај да се одбрани Балкан. Међутим, недостајала им је војска, те овај подухват није успео.¹⁶

---

¹³ Острогорски, 1996: 89.

¹⁴ Кодер 2011, 89.

¹⁵ Острогорски, 1996: 93. Уп. Scott, 2012: 1–25.

¹⁶ Saris, 2002: 67.

2. Римско царство у доба Јустинијана – Вујић, 2005: 19.

ЗАКОНОДАВНА ДЕЛАТНОСТ – CORPUS IURIS CIVILIS

На почетку Јустинијанових *Институција* стоји: „Царско височанство треба да буде украшено не само оружјем, већ и наоружано законима” (*Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam*).¹⁷ Владар је, наиме, успевао оружјем да обезбеди територијалну целовитост Царства, али је нормативно јединство требало да се обезбеди свеобухватним правним кодексом. Велизар и Нарзес, успешне Јустинијанове војсковође обавиле су успешно први задатак. Други задатак цар је поверио Трибонијану, шефу царске канцеларије (*magister officiorum*) а касније министру правде (*questor sacri palatii*), кога је задужио да његову власт „наоружа законима”.¹⁸ Очито је да је Јустинијан био окренут прошлости – имао је жељу да обнови славу Старог римског царства у најширим границама. Стога се може рећи да његова кодификација одражава конзерватизам упркос тадашњим друштвеним и политичким приликама на спољном и унутрашњем плану Царства.¹⁹

Политика обнове целовитости Римског царства у време Јустинијана постала је очита у правној сфери, у кодификацији (лат. *Codex Iustinianus*). Кодификација, односно измена и допуна закона, представља најзначајнији зборник римског права донет по налогу цара Јустинијана. Група правника на чијем је челу био Трибонијан, прикупила је и кодификовала целокупну правну заоставштину класичног периода (лат. *Ius*), као и све прописе које су издали принцепси (лат. *Leges*).²⁰

Кодификација је била тежак и дуготрајан процес, јер су постојеће правне норме биле бројне и разноврсне, стваране вековима и на разне начине. Правни корпус садржи је одредбе Закона XII таблица,²¹ које Римљани никада нису у целости укинули, законе из доба Републике, преторске едикте, сенаторске одлуке, мишљења истакнутих правника (која су била обавезна за судове), те одредбе свих царева од

---

¹⁷ Бујуклић, 2016: 97.

¹⁸ Бујуклић, 2016: 97.

¹⁹ Horvat – Romac – Radovčić – Apostolova Maršavelski – Jaramaz-Reskišić – Petrak – Smodlaka-Kotur, 1998: 13–14.

²⁰ Bandović, 2007: 67–68.

²¹ https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/pravo-eu/privatno-pravo/Zakon_12_tablica%20.pdf. (09.09.2022.).

Августа до Јустинијана.²² Уз то, многи текстови нису више били сачувани у оригиналу, већ су само били препричани или коментарисани. Велики број прописа био је међусобно противречан. Значајан део правила настао је у условима робовласништва и развијене робне размене – а познато је да је римско друштво у периоду домината било више феудално него робовласничко.²³ Због преношења државног центра у Константинопољ (Цариград), римско право је вековима трпело утицај грчког и источњачког права, као и хришћанства. Коначно, многи термини су изашли из употребе, а употребљавани су нови. Стога је комисија требало да створи јединствен и прегледан систем позитивног права. За три године, група правника задужена за кодификацију права успела је да из целокупне правне заоставштине сачини јединствен и прегледан систем позитивног права.

3. Цар Јустинијан у пурпурном огртачу са својим великодостојницима – мозаик у цркви Сан Витале у Равени – https://www.wikiwand.com/sh/Justinijan_I (11. 10. 2022.)

²² Пухан, 1974: 117.

²³ Детаљније о томе в. Maškin, 2005: 546–550; 559–570; Мирковић, 2014а: 91–110. Мирковић, 2014б: 75–79.

Трибонијан, најодговорнија особа за кодификацију, био је пореклом из Памфилије у Малој Азији. Био је један од најобразованијих људи свог времена. Подједнако добро познавао је грчки и латински језик. Најпре адвокат, а потом и државни чиновник, брзо је скренуо пажњу на своје способности.²⁴

Однос цара Јустинијана и Трибонијана, пун поштовања и поверења, био је пресудан за рад на великој кодификацији. За Јустинијана Трибонијан је био „велики човек узвишен и најученији”. Истичући уверење да се током рада на доношењу Кодекса уверио у стручност и способност Трибонијана, Јустинијан му је поверио састав комисије за рад на кодификацији. Јустинијан издаје наредбу *Haec quae necessario* 13. фебруара 528. године, те комисија започиње са радом на сређивању царских нареби. За чланове комисије Трибонијан је изабрао четири професора права: Доротеја и Анатолија из бејрутске правне школе и Теофила и Кратина из константинопољске правне школе; затим, шефа царске канцеларије и једанаест адвоката.²⁵

Комисија је пред собом имала обиман задатак: да постојеће и неусклађене кодексе и новеле прикупи и расподели их по садржају и хронологији на *lege* и *constitutiones*. Припремали су збирку права полазећи од Теодосијевог кодекса (*Theodosianus Codex*), као и старијих приватних збирки, Грегоријановог (*Gregorianus Codex*) и Хермогенијановог кодекса (*Hermogenianus Codex*).²⁶ Чланови комисије имали су широка овлашћења: могли су сами да уврсте текстове, да их прилагођавају потребама новог времена (скраћују или спајају), те да отклањају противречности.

У необично кратком временском периоду, од 528. до 534. године, комисија је завршила са кодификацијом римског права (*ius* и *leges*), које је било садржано у три правна зборника: Институцијама (*Institutiones*),²⁷ Дигестама или Пандектама (*Digesta* или *Pandectae*)²⁸ и Кодексу (*Codex Iustinianus*). Наведене збирке сматране су јединственим Јустинијановим закоником и имале су једнаку законску снагу. Но, рад на стварању римског права овим није био завршен.

---

²⁴ *ODB* III, 2114.

²⁵ Bandović, 2007: 67–68.

²⁶ Острогорски, 1996: 94.

²⁷ https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/iust_institut.html. (15. 09. 2022.).

²⁸ <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>. (13. 08. 2022.)

Као део Јустинијанове кодификације сматране су Новеле (*Novellae*),²⁹ односно конституције које је Јустинијан прогласио после завршеног рада на Институцијама, Дигестама и Кодексу. Тако је настала Јустинијанова кодификација, односно четири дела која су годинама касније у целини била означена као *Corpus iuris civilis* (Зборник грађанског права).³⁰ Овај назив први је употребио Дионисије Готофредус 1583. године, у првом штампаном издању Јустинијановог зборника, као пандан називу Кодекс црквеног права.

Кодификација доноси оно што је било најважније из римске историје права. Неупитни значај Јустинијанове кодификације био је очигледан у каснијим вековима – у време рецепције римског права. Наиме, утицај класичних вредности током хуманизма и ренесансе и рад правних школа створили су погодно тло за рецепцију римског права. Уз то, глосатори и постглосатори су проучавањем и коментарисањем Јустинијанове кодификације, као и школовањем правника из целе Европе омогућили услове за погодну примену римског права.³¹

---

²⁹ https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/Novellae_Scott.htm. (17. 09. 2022.)

³⁰ <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpjurciv.htm>. (13. 09. 2022.); Horvat, 1958: 61.

³¹ Romac, 1989: 408.

Codex Iustinianus

Нешто више од годину дана рада, комисија правника изнедрила је нови кодекс под именом *Codex Iustinianus*.³² Упркос проблемима, комисија је 7. априла 529. године наредбом *Summa rei publicae* прогласила Кодекс, који се састојао од важећих царских закона након цара Хадријана. Цар Јустинијан објавио је Кодекс у провинцијама 16. априла 529. године и истог дана ступио је на снагу.³³ Брз излазак Јустинијановог кодекса, изузетно важног дела извора римског права, објашњава се чињеницом да је он био састављен на темељу сличних збирки, попут Грегоријановог, Хермогенијановог и Теодосијевог кодекса.

Будући да *Codex Iustinianus* није сачуван, данас се не може тачно установити како је он изгледао и шта је тачно садржао. Кодекс је, наиме, наредбом *Cordi nobis* замењен 534. године другим издањем *Codex Iustinianus repetitae praelectionis*, које је објединило касније донете цареве наребе у циљу решавања спорних питања у праву.

Како *Codex Iustinianus* није преписиван. Сачуван је само текст његовог каснијег, измењеног издања.³⁴ Треба, пак, имати у виду да је пронађен један папирус на коме је препознат део наслова из прве књиге, који је указао научницима да постојало доста разлика између првог и другог Кодекса. Сматра се, такође, да је Јустинијанова почетна идеја о кодификацији била значајно поједностављена јер је *Codex Iustinianus* укључивао и Законе цара Валентијана III (424–455) из 426. године, што је битно утицало на употребу само неких правничких дела.³⁵

Познато је да је Кодекс био подељен на дванаест књига које су се делиле на титулсе, а ови на фрагменте и параграфе. У првој књизи обрађују се правни извори, црквено и јавно право; од друге до осме књиге говори се о приватном праву. Девета књига разматра казнено право, а од десете до дванаесте књиге обухваћено је финансијско и управно право.³⁶

---

³² Латинска реч *codex* најпре значи комад дрвета. Касније означава повезане дрвене плочице на којима се писало, да би на крају била коришћена за књигу са листовима од пергамента или папируса, в. Станојевић, 2002: 92.

³³ Malenica 1989: 212.

³⁴ Romas, 1994a: 10.

³⁵ Romas, 1994b: 59–60.

³⁶ Tellegen-Couperus, 1993: 140–141.

У комисији је међу члановима био царев близак сарадник Трибонијан, начелник дворског кабинета (*magister officiorum*). Он је најзаслужнији за успех при изради кодекса те га је цар Јустинијан унапредио. Постао је министар правде (*questor sacri palatii*). Класификовање и реорганизација целокупног наслеђа римских класичних правних дела која су била сачувана до VI века било је од изузетног историјског значаја. Трибонијан је у првој комисији био само члан, да би касније углавном сâм разрадио идеју о спровођења кодификације.

Трибонијан је имао одличне организационе способности, поседовао велико правничко знање те је изградио врло успешну каријеру. Но, Бандовић лепо предочава да га Прокопије описује цара као верског скептика и цицију који је често попуштао пред царевим жељама и повлачио се пред другим сарадницима.³⁷ Ове Прокопијеве наводе свакако треба узети с резервом јер за њих не постоји потврда у другим историјским изворима.³⁸ Постоји могућност да је цар првобитно имао скромнији план у вези са кодификацијом, који је разрадио и проширио под утицајем Трибонијана. Будући да је Трибонијан каснији посао око кодификације сам организовао, његов утицај и улога у том подухвату упућују на закључак да је био један од најквалитетнијих и најспособнијих царевих сарадника.³⁹

Digesta

Цар Јустинијан је наребом *Deo auctore* од 15. децембра 530. године дао упутства за рад новој комисији на челу са Трибонијаном. Комисија је бројала шеснаест чланова. Укоштац са кодификацијом ухватили су се правници (Теофил, Кратин, Доротеј, Анатолиј), високи службеник (Константин) и адвокати (Стефан, Мен, Проздоције, Еутолмије, Тимотеј, Леонид, Леонтије, Платон, Јаков, Константин и Јован).⁴⁰ Управо у учешћу великог броја теоретичара и практичара задужених за кодификацију законодавства – који су најбоље били упознати са предностима и недостацима постојећих правних норми, те њиховим изазовима за примену у пракси

---

³⁷ Bandović, 2007: 68–69.

³⁸ Romas, 1994a: 16–17.

³⁹ Romas, 1994b: 60.

⁴⁰ Bandović, 2007: 67–68.

– огледала се жеља државног врха за квалитетним исходом. Уочљиво је да су комисију за састављање првог Кодекса претежно чинили државни службеници, док су у комисији задуженој за састављање Дигеста били адвокати и професори правних школа. Другим речима, они који су најбоље познавали старо правничко право.⁴¹

Комисија је требало да организује *digere* право. *Digesta* (на грчком: *Pandectae*) је најобимнији и најважнији део Јустинијанове кодификације.⁴² Било је предвиђено да комисија за десет година заврши ово тешко и обимно дело. Међутим, она је посао обавила за мање од три године. Разлог за то се највероватније налази у чињеници да су чланови комисије користили неке од постојећих материјала којима су располагале правне школе, као и у томе што су добро организовали посао. Тако су царевом наредбом *Tanta* (грч. *Dedoken*) *Digesta* објављене 16. децембра 533. године. Ступиле су на снагу 30. децембра исте године.⁴³

Кодификација правничког права био је компликован и тежак подухват. Циљ је био да се сачува оно што је потребно за праксу и наставу, а избаци непотребне противречности и понављања. У *Digestama* су била обрађена сва питања из области јавног и приватног права. Прикупљена су сва дела римских правника који су имали *ius respondendi* без ограничења која су постављена Законом о цитирању (*Lex citationis*).

Комисији није било лако да се снађе у правним регулама које биле стваране вековима. Морала је да прегледала заоставштину од приближно 2000 књига, од којих су поједине биле веома старе и заборављене. Но, у Дигестама су пронађени одломци из 1528 књига, што значи или да је цифра претерана или да нису коришћене све књиге. Књиге су биле подељених на три основне масе: *libri ad Sabinum* (коментаре ранијег *ius civile*), *libri ad edictum* (коментаре ранијег *ius honorarium*), *responsa* и *quaestiones*. Трећа маса, по правилу, назива се Папинијанова. Осим поменути три масе вероватно је постојала четврта или допунска маса.⁴⁴

---

⁴¹ Romas, 1994b: 60.

⁴² Сам назив *digesta* (од *digere* што значи средити) означава енциклопедијско, опште дело, односно нешто у чему је сређена материја. Грчки назив потиче од речи *pan* – све и *dehomaí* – примити, садржати. Према томе, Пандекте је „књига која саджи све”, тј. енциклопедија. Станојевић, 2002: 92; Bandović, 2007: 69.

⁴³ Tellegen-Couperus, 1993: 141–144.

⁴⁴ Stein, 2007: 43–45.

Комисија је требало да упореди, анализира и среди целокупни материјал и усклади га с потребама доба. Рад комисије текао је у секцијама. Свака секција је, по унапред утврђеном плану, издвајала текстове који су се односили на одређена питања. Потом су, на пленуму комисије, поједини текстови уклапани у заједнички текст по редоследу: сабинијанска маса, едиктална маса, папинијска маса и, уколико је постојала, додатна маса.⁴⁵

Претпоставља се да није постојало дело које би се сматрало „претечом Дигестама”. Извесно је пак да је било разних коментара, извода из правних дела, прегледа класичних дела која су коришћена у настави у правним школама у Бејруту и Цариграду, као и сличних дела која су коришћена приликом суђења и цитирања на суду. Готово је сигурно да су чланови комисије, професори и адвокати, имали таква дела у својим приватним библиотекама, те да су их користили у раду.⁴⁶

Највећи број одломака, од укупно 9000 узет је из дела правника који су чинили „сенат мртвих”, а међу њима доминирају два најзначајнија: Улпијан, који је дао више од 40% и Павле, који је дао око 17% укупног материјала. Папинијан је трећи са 6%, а нешто мање имају Сцевола, Помпоније, Јулијан и Гај. Од осталих тридесетак аутора узето је око 6000 фрагмената.⁴⁷

Digesta су подељена на педест књига. Књиге се деле на 432 наслова (*tituli*), осим три књиге које садрже само по један *titulus* (30, 31 и 32 књига). У оквиру наслова сакупљени су одломци из дела римскох правника који се односе на одређено питање. Поједини наслови деле се на фрагменте или *leges*, којих има 9142. Ако је фрагмент већи, дели се на *principium* (почетак), а потом на параграфе. Сваки фрагмент садржи податке о писцу и делу из кога је узет. Стога у навођењу места из *Digesta* треба поменути књигу, *titulus*, фрагмент и у колико их има, *principium* и параграф.

Најпознатији рукопис Дигеста је с краја VI или почетка VII века, односно настао је релативно брзо после Јустинијанове смрти. Од XV века рукопис се чува у Фиренци. Отуда и назив *Littera Florentina*. Врло је могуће да је настао негде у јужној Италији. Претпоставља се да је откривен 1135. године. Најпре је чуван у Пизи, да би

---

⁴⁵ Пухан, 1974: 117.

⁴⁶ Romas, 1994b: 61.

⁴⁷ Станојевић, 2002: 93. Уп. Eisner–Horvat, 1948: 91.

га Фирентинци 1406. године, као ратни плен, пренели у Фиренцу.⁴⁸ Поред фирентинског рукописа постоји још око 500 других текстова насталих каснијим преписивањем основног рукописа у правној школи у Болоњи (*Litterae bononienses*). Њима су се служили глосатори. Материја се у рукописима дели на три дела: *digestum vetus*, *infortiatum* и *digestum novum*.⁴⁹

Јустинијан је садржину *Digesta* поделио на седам основних делова:

- општаправна питања (1–4),
- уређење и деловање судова (5–11),
- имовинско право (12–19),
- *pignus*, *hypotheca*, едилске тужбе, евикција, уговорна казна, средства за обезбеђење потраживања, доказна средства, веридба, брак, имовински односи, тугорство и старатељство као и наслеђивање (20–29),
- легати и фидеикомиси (30–36),
- поседи и интердикти (37–44),
- облигационо уговорно право, кривично право, као и питања апелације и повластица појединих категорија становника (47 и 48).⁵⁰

У *Digestama* када се говори о веридби, стоји да је веридба (*sponsalia*) договор, међусобно обећање будућег брака. На другом месту каже се да веридба, као и брак, настаје сагласношћу оних који га закључују. Стога је потребно да и ћерка дâ своју сагласност.⁵¹ Новину представља то што се веридба није могла закључити стипулацијом, односно, изговарањем свечаних речи, него неформално, путем пољупца пред рођацима и пријатељима.

---

⁴⁸ Horvat, 1958: 89.

⁴⁹ Romas, 1994b: 63.

⁵⁰ Пухан, 1974: 119.

⁵¹ Деретић, 2011: 327–346.

Institutiones

Када је рад на састављању *Digesta* био при крају, Јустинијан је наложио Трибонијану, Теофилу и Доротеју да приступе изради новог правног уџбеника.⁵² Њиме је требало да се замене древне Гајеве Институције (*Gaius noster*) из II века, као и остали приручници који више нису одговарали потребама времена.⁵³ Цар је у нареби *Imperatoriam maiestatem* издао упутства за састављање Институција.

Пошто је Јустинијан посвећивао велику пажњу образовању правника, приступио је реформи постојећег система тако што је забранио приватне правне школе, с једне стране. С друге стране, на државним школама је студирање продужио са четири на пет година. *Digesta* су се училе на првој години (прве четири књиге). Јустинијан је, међутим, схватио да је било неопходно да се припреми дело мањег обима како би млади људи, након што би упознали и прихватили прве основе правне науке, могли да продру у његову дубину. Стога је наложио члановима комисије да за израду уџбеника користе Гајеве Институције, као и његова друга дела. Тиме је одата почаст великом правнику. Мада четири века раздваја ова две уџбеника, међу њима има великих сличности. Основна разлика је та што је Гајев спис био приватни приручник, намењен ученицима који су се неформално окупљали у његовом дому. Супротно наведеном, Јустинијанове Институције биле су званични уџбеник на државним факултетима, чија је садржина имала снагу закона.⁵⁴

Поред тога, садржај четврте књиге Јустинијанових Институција другачије је конципиран од Гајеве четврте књиге, која детаљно обрађује процесно право и тада важећи формуларни поступак (који потпуно нестаје у III веку). Јустинијанове Институције садрже један *titulus* о казненом праву и поступку. Гај се пак није пуно бавио јавним правом. Што се техничких разлика тиче, уочљиво је да је материја код Јустинијанових Институција подељена на књиге или *libri*, док су код Гаја *commentarii*.⁵⁵

---

⁵² Бујуклић, 2016: 100.

⁵³ Ankum, 2001: 11–12.

⁵⁴ Romas, 1994a: 12.

⁵⁵ Tellegen-Couperus, 1993: 144–145.

Институције су биле равноправне са осталим деловима Јустинијанове кодификације. Из овог уџбеника се није стицало само правничко знање већ су се и судије у својим пресудама позивале на његову садржину. Јустинијанове Институције објављене су 21. новембра 533. године, а истовремено са *Digestama* званично су ступиле на снагу 30. децембра 533. године.⁵⁶

Како је требало да буду објављене заједно са Дигестама, Институције су врло брзо припремане. На то упућују како граматичке грешке, тако и разлике у стилу излагања, те различит приступ одређеним проблемима. Врло је вероватно да је под Трибонијановим надзором један од професора саставио прве две књиге, а други друге две књиге.

Институције су очуване у неколико рукописа. Нажалост, ниједан није потпун и поуздан. Из IX и X века потичу најпоузданији рукописи Јустинијанових Институција – један из Болоње, а други из Торина. Постоји и неколико вулгатних рукописа из болоњске школе који су значајни због јединствених исправки и допуна глосатора и постглосатора.⁵⁷

За Јустинијанове Институције може се рећи да имају двоструки карактер. Будући да су издате од стране владара – то је најпре законски текст. Институције су, такође, основна књига, која је требало да олакша проучавање и студирање права. Коначно, реч је о књизи намењеној професорима који предају право. Стога Институције, као основно правничко дело, имају концизнију методичку поделу, простије излагање, кратка и јасна објашњења о целини права и представљају одличну основу за проучавање права.⁵⁸

Институције су подељене у четири књиге које се деле на 98 наслова. Већи наслови су даље подељени на параграфе.⁵⁹ У првој књизи изложени су општи појмови о правди и праву и третирају се правни положаји лица. Друга књига расправља о стварима, као и о средствима за прибављање посебних врста објеката – наслеђивање, тестамент, о легатима и имовинском праву. Трећа књига говори о наслеђивању без тестаментa и обавезама које произлазе из уговора или квази-

---

⁵⁶ Romas, 1994b: 61–62.

⁵⁷ Romas, 1994a: 13–15.

⁵⁸ Поповић, 2000: 125.

⁵⁹ Romas, 1994b: 61–62.

уговора. У четвртој књизи налази се материја о облигацијама које произлазе из деликта или квази-деликта, те о тужбама (судском поступку).⁶⁰

Целокупно право било је подељено на:

- лица,
- ствари,
- тужбе (судски поступак).

Постоје и нешто другачија подела:

- право које се односи на ствари или стварна права,
- право о облигацијама или правне личности,
- породично право, одакле произлазе стварна права,
- право наслеђа, које обухвата стварна и лична права.⁶¹

Институције су веома значајан део кодификације. Друга Јустинијанова дела – Кодекс, Дигесте и Новеле – мање су коришћена у настави. Будући да су Институције писане на латинском језику биле су неразумљиве многим правницима у источном делу Царства који су говорили грчки језик. Стога их је Теофил, један од састављача Институција, превео на грчки језик. Превод је познат под именом *Parafraza*.⁶²

Codex Iustinianus repetitae praelectionis

Цар Јустинијан је у време издавања *Digesta* донео многобројне наредбе које су биле сабране у делу Педесет одлука (*Quinquaginta decisiones*). Њима је решен велики број спорних питања. Поједине наредбе из ове збирке уврштене су у Кодекс, али сама збирка као целина није сачувана.

---

⁶⁰ Romas, 1994a: 12–15.

⁶¹ Поповић, 2000: 126

⁶² Stein, 2007: 46.

Будући да је први Кодекс застereo, као и то да самим зборником цар Јустинијан није био задовољан, наредио је издавање новог Кодекса.⁶³ Уз то, ступањем на снагу *Digesta* променила се ситуацију у праву. Стога је Трибонијан са професором Доротејем и тројицом адвоката (Меном, Константином и Јованом) био задужен да прегледа и преради први Кодекс.⁶⁴ Отпочело се са радом на издавању другог Кодекса, односно на исправљању и допуњавању првог.⁶⁵

Убрзо је сачињен нови Кодекс под називом *Codex Iustinianus repetitae praelectionis*, односно Јустинијанов кодекс новог читања. Кодекс је био објављен царевом наредбом *Cordi nobis* од 16. новембра 529. године, а ступио је на снагу 29. децембра исте године.⁶⁶ Сачуван је у различитим рукописима који су настајали од IX до XII века.⁶⁷

У Кодексу је материјал груписан у дванаест књига које су биле подељен на титуле с насловима. У оквиру титула хронолошки је распоређено више од 4500 царских наредби, од којих су многе скраћене или спојене како би се прилагодиле потребама. Касније су глосатори веће наредбе поделили на *principium* и параграфе. Царске наредбе потичу од времена цара Хадријана, а највише их је из периода цара Диоклецијана (њих 1200). На почетку сваке наредбе у инскрипцији се наводи име цара који ју је донео, име адресата, дан и година према имену владајућих конзула, док се у субскрипцији наводи место и датум издавања.⁶⁸

За разлику од првог Кодекса који је имао редослед излагања налик Теодосијевом кодексу, други Кодекс се више ослања на Грегоријанов кодекс. Осим у распореду, сличност с Грегоријановим кодексом огледа се и у садржају, јер се од друге до осме књиге налази приватно право. Другим речима, у Кодексу преовладава приватно право. У првој књизи разматрају се црквена питања, девета се бави казним правом, а десета, једанаеста и дванаеста финансијским и управним правом.⁶⁹ Чињеница да се одредбе о цркви и вери налазе у првој књизи Кодекса, а да су у

---

⁶³ Horvat – Bastaić – Sirotković, 1998: 150.

⁶⁴ Malenica, 1989: 217.

⁶⁵ Romac, 1973: 135.

⁶⁶ Станојевић, 2002: 93.

⁶⁷ Romac, 1994b: 66.

⁶⁸ Tellegen-Couperus, 1993: 145–146.

⁶⁹ Eisner–Horvat, 1948: 92–93.

Теодосијевом кодексу (издатом век раније) на крају зборника указује на пораст значаја хришћанске цркве.⁷⁰

У средњем веку правници су се мање бавили овим Кодексом. То је разлог што су његови рукописи малобројни и слабијег квалитета од *Digesta*. Поред тога, правници су веома мало разматрали последње три књиге и занемаривали су наредбе писане на грчком језику којих је било око 150. Потпуни рукописи потичу тек из XII века. За реконструкцију текста од великог значаја био је палимпсест *Summa perusina* из VII века, из кога се види садржавј Кодекса. Пронађен је у Перуђи. Најстарији рукопис Кодекса потиче из VI или VII века из Вероне, али је он сачуван у фрагментима. Неки рукописи на основу којих је извршена реконструкција текста потичу из X века. Из каснијег перода треба поменути *littera Vulgata*.

Novellae

Јустинијан је био веома поносан на рад своје законодавне комисије која је привела крају изузетно тежак посао за релативно кратко време.⁷¹ Цар је током своје владавине наставио да се бави правним питањима. Наредбом *Cordi nobis* подржао је тумачења, објашњења и допуне конституција. Обавестио је јавност да ће нове наредбе бити обједињене у једној збирци. У следећих тридесет година, што због животних потреба, што због нових сазнања насталих временом кроз судску праксу, цар је донео је знатан број нових конституција, које су заједно издате под називом *Novellae*, односно *novellae leges* („нови закони”).

С једне стране, Новелама је регулисана углавном јавноправна област (административна и црквена питања). Разматрају се проблеми: реорганизације управе у провинцијама и Цариграду; централизације и уједињења цивилне и војне власти; увођења плебејске претуре. Многе наредбе односе се на цркву. Оне нису уређивале само односе између државе и цркве, него су имале утицај и на црквену догму, унутрашњу организацију цркве, као и положај јеретика у држави. У Новелама се, дакле, веома јасно читава цезаропапизам. Последња Јустинијанова наредба издата 565. године била је у вези са црквеном проблематиком – избором епископа. С

---

⁷⁰ Бујуклић, 2016: 100.

⁷¹ Станојевић, 2002: 94.

друге стране, Новеле се на пољу приватног права баве породичним односима (хришћанским браком) и наслеђивањем (новим наследним редом).⁷²

После смрти Трибонијана (око 546. године) знатно је смањена законодавна активност цара Јустинијана, а након смрти Јована Кападокијског, цео процес је ослабио.⁷³ Како цар није могао Трибонијану да нађе достајног наследника, Новеле никада нису званичне кодификоване.⁷⁴ Сакупљене су у периоду од 534. до 565. године, у три приватне збирке (*Epitome Iuliani*, *Authenticum* и једној грчкој збирци које обухватају око 170 конституција Јустинијана и његових наследника).⁷⁵

Epitome Iuliani је збирка коју чине 124 новеле на латинском језик, коју је највероватније саставио професор Јулије из Цариграда. Познато је да је збирка настала за време цара Јустинијана, будући да је последња новела издата 555. године. Она је највероватније ушла у праксу у Италији после Римског поражавања Гота и припајања Италије Царству 554. године. Збирка *Authenticum* садржи 134 новеле на издате на латинском језику и релативно лош латински превод грчких новела. Задња новела издата је 556. године. Претпоставља се да је настала у Италији, те да је потисла из употребе *Epitome Iuliani*.⁷⁶ Грчку збирку чине 168 новела које су настале у источним правним школама. Ова збирка је најпотпунија иако садржи новеле донесене у време цара Јустина II (565–578) и Тиберија II (578–582), Јустинијанових наследника. Новеле су издате на грчком језику, а латинске су изостављене или се спомињу у облику кратких извода. Збирка је сачувана у два рукописа: венецијанском из XIII века и фирентинском из XIV века.⁷⁷

За разлику од ранијих кодекса (Теодосијевог и Јустинијановог) где су царске наредбе скраћиване или допуњаване, у овом зборнику сачуване су у изворном облику. Наредбе садрже инскрипцију и субскрипцију, а састављене су из неколико делова. У уводу (*praefatio*) наредбе објашњено је зашто цар интервенише, односно објашњен је о разлог издавања; затим следи текст који се, због дужине и лакше прегледности, дели на главе (*caput*); на крају се налази закључак (*epilogus*). Форма Новела је управо оно што разликује те конституције од оних из Кодекса у коме су

---

⁷² Malenica, 1989: 219–220.

⁷³ Romac, 1994b: 63.

⁷⁴ Horvat – Bastaić – Sirotković, 1998: 520.

⁷⁵ Eisner–Horvat, 1948: 93.

⁷⁶ Romac, 1994b: 63.

⁷⁷ Malenica, 1989: 220.

оне сведене на чисту норму. Стога историчарима пружају драгоцене податке о друштвеним односима у позноримском Царству. *Novellae* су тек крајем средњег века постале саставни део Јустинијанове кодификације.

Кодификујући и реформишући брачно законодавство, Јустинијан уноси низ новина у породичне, конкретно брачне односе: когнатско сродство (сродник, по рођачко женској линији) коначно потискује агнатско сродство (сродник, рођак по мушкој линији).⁷⁸

Јустинијан се залагао за грађански брак. Римско законодавство тога доба није инсистирало ни на каквим формалностима при закључивању брака. Довољан је био само заједнички живот брачних другова и њихова доказана жеља да се таква заједница сматра браком. Брак је имао само грађански значај и био је подложен грађанској јурисдикцији, без било какве везе са црквом. Брак је закључиван по постојећим грађанским законима и тај брак је био у складу са законским прописима и црква га је признавала. Он је могао бити закључен и пред свештеником али он није имао никаквих грађанских последица и сматрало се пред грађанским судом као да не постоји. Зато, да би такав брак имао грађански значај, морао је бити закључен по грађанским прописима.

Јустинијан доноси Новелу 74. којом је била измењена дотадашња пракса да закључивање брака има било какве везе са црквом. Он се обраћа средњем сталежу поруком да могу и у цркви да закључе брак, пред лицем које заступа интересе цркве на суду (црквени адвокати) и пред групом духовних лица у улози сведока.⁷⁹ Јустинијаново обраћање средњем сталежу представља први корак ка зближавању грађанског и црквеног брака, јер је закључење брака делимично подвргнуто надзору цркве.

У Новели 117. Јустинијан говори о припадницима вишег сталежа. За припаднике виших слојева (*illustres et senatores*) прописује састављање документа: о миразу који доноси невеста младожењи и о брачном дару од стране младожење невести. За лица осталих сталежа каже се, да уколико не желе или не могу да доставе неки документ за закључење брака, њихов брак је пуноважан услед само једне сагласности. Сиромашнима је саветовано закључење брака уз присуство сведока или

---

⁷⁸ Деретић, 2011: 327–346.

⁷⁹ Деретић, 2011: 327–346.

уз црквени благослов. Црквени благослов у време Јустинијана има само факултативни карактер.

У Јустинијаново време, брак је био правним прописима уређена моногамна заједница живота између мушкарца и жене. Брак су могла закључити лица којима је призната брачна способност. Морали су бити испињени услови у погледу различитости полова и у погледу сагласности воља. Тако се брак закључивао између будућих брачних другова простим споразумом (*nudus consensus*) о томе да желе да живе заједно.⁸⁰

Јустинијан је укинуо већину паганских обреда при закључењу брака, укинуо неке од ранијих брачних сметњи и увео неке нове забране, као на пример разлику у вери.⁸¹

---

⁸⁰ Tellegen-Couperus, 1993: 146–147.

⁸¹ Деретић, 2011: 327–346.

III. CORPUS JURIS CIVILIS И ИНТЕРПОЛАЦИЈЕ

Сва правна дела (*Codex, Institutiones, Digesta* или *Pandectae* и *Novellae*) цара Јустинијана први пут је издао угледни правник и представник француске школе Дионисије Готофредус 1583. године под заједничким називом *Corpus iuris civilis* (Зборник грађанског права). Другим речима, нити је Јустинијан, нити су представници глосаторске и постглосаторске школе дали назив кодификацији, већ је он настао крајем XVI века.⁸²

Corpus iuris civilis био је потпуна супротност канонском праву Цркве те представља врхунац хиљаду година дугог правног развоја римског права.⁸³ Јустинијанов *Corpus iuris civilis* био је од изузетне важности за историјско проучавање римског права јер се састоји од старијих правничких дела и царских наредби које су систематизоване у јединствен законик. Тако се правницима приближило класично римско право.⁸⁴

Треба имати у виду да је познавање старијег римског права у *Corpus iuris civilis* ипак донекле отежано будући да се право из првих векова нове ере прилагођавало каснијим вековима. Цар је, наиме, овластио Трибонијана и друге сараднике да прилагођавају и мењају текстове класичних правника и царских конституција. С тим у вези се у конституцији *Tanta* наводи да у њој постоји много важних ствари које су због потребе и примене у пракси измењене. Свесне измене, односно додаци које су извршили састављачи у преузетим текстовима називају се интерполације. Пре тога звале су се *emblemata Triboniani*.⁸⁵

Интерполације постоје и у Кодексу и Институцијама, али их највише има у Дигестама. Интерполације подразумевају разне преправке, додавања или скраћивања. На тај начин су неки правни институти класичног права, који се нису примењивали у пракси, потпуно замењени другим. Поједностављено, у кодификацији им се губи сваки траг.⁸⁶ Примера ради, јемац, који се у класичном римском праву назива *sponsor* или *fidepromisso*, овде се наводи као *fideiussor*.

---

⁸² Romac, 1989: 84.

⁸³ Stein, 2007: 46.

⁸⁴ Horvat, 1958: 91.

⁸⁵ Romac, 1994b: 64.

⁸⁶ Horvat, 1958: 91.

Формални пренос власништва у облику *mancipatio* свуда је замењен традиционалном, односно неформалном предајом.

У XVI веку представници француске правне школе открили су неке од интерполација. Но, интерполационистичка метода и критика развила се у последњих стотинак година.⁸⁷

Интерполације се могу доказати на више начина. Најсигурнији начин је директно упоређивање текста из кодификације с изворним фрагментом како би се уочило њихово (не)подударање. Други начин је тај да је нешто споменуто два пута, али у различитим облицима. Дешавало се понекад да се у кодификацији интерполирало само једно место, док је на другом унето у изворном облику. Поред тога, у Дигестама се у делима класичних правника наводе нова начела која нису постојала у класичном добу, а познато је, примера ради, да је то начело уведено Јустинијановом наребом или неком другом конституцијом. Итерполације се уочавају и на основу самог језика и стила састављача, који је био карактеристичан за цара Јустинијана, а не класичне правнике.

Опште политичке прилике, као и реформе државног и црквеног права и његова примена, такође, упућују на интерполације. Но, код ове методе треба бити посебно обазрив и не претеривати у доношењу закључака.⁸⁸ До погрешних закључака у науци доводила је анализа самих речи без критичког приступа стварном стању, привредним приликама или социјалном стању у Царству.

У посткласичној пракси и правним школама приликом преписивања у текстовима су се неретко додавале белешке или глосе, текстови су парафразирани или су прилагођавани тадашњим приликама. Те промене у тексту називају се глосеме и настале су пре Јустинијановог доба. Стога су састављачи Јустинијанове кодификације често узимали текстове који су прерађени у предјустинијаново време. Интерполације треба утврђивати критичком филолошком, стилским, граматичким, историјским анализама текста како би се тачно одредило да ли потичу из времена цара Јустинијана или пре њега.⁸⁹

---

⁸⁷ Romac, 1994b: 64.

⁸⁸ Eisner–Horvat, 1948: 93–95.

⁸⁹ Romac, 1994b: 64.

IV. ТЕМЕЉНОСТ КОДИФИКАЦИЈЕ

Као велики обновитељ старе моћи Римског царства у хришћанском духу, цар Јустинијан настојао је свим силама да одржи политику и духовну кохезију Царства, које је обухватало различите народе.⁹⁰ Стога се темељност његове кодификације огледала у покушају да одредбама уреди што више спорних ситуација, права и обавеза које су се јавијале у свакодневном животу грађана. Старао се о Цркви и православној вери, потискивао је многобоштво, сујеверје, јереси и расколе у оквиру хришћанског учења. Старање о вери приметно је у његовој огромној законодавној делатности, посебно у његовим Новелама и Кодексу којима је уредио црквени живот: епископије, манастире, донације и управљање црквеном имовином.

У брачно законодавство унето је низ новина у породичне и брачне односе: когнатско сродство потиснуло је агнатско и постало је важна препрека за закључење брака. Глава породице није више имала „право живота и смрти” над члановима. Укинута је, такође, већина паганских обреда при закључењу брака. Укинуте су и „брачне сметње” које су се тичале забране закључења брака између појединих припадника највиших сталежа и особа „ниског ранга”, као и забране које су се тичала нежења и лица оних без деце, а које су биле уведене још Августовим законима.

Јустинијановом заслугом заживело је схватање да је брак уговор посебне врсте са јасно израженом намером да се та веза сматра браком јер „сагласност брачних другова чини брак”, како су говорили Римљани. Јустинијан је наставио политику својих претходника ка учвршћивању брака и породице и оздрављењу потпуно пољуљаног породичног и друштвеног морала. Што под утицајем хришћанства (које се почетком I века почело ширити преко робова и сиромашнијег слоја људи) и све изразитије моралне чистоће коју је оно проповедало, што из политичких разлога, уведене су се нове брачне забране, док су неке од постојећих забрана биле сасвим укинуте. У време Јустинијана, иако је брак увелико био под утицајем хришћанске вере – није се тражио црквени благослов за закључење брака.⁹¹ Брак је према Јустинијану био „веза мужа и жене која садржи трајну животну

---

⁹⁰ Mousourakis, 2007: 183–190.

⁹¹ Деретић, 2011: 327.

заједницу”. Очито је да се суштински иста дефиниција задржала у нашем законодавству до данашњег дана те да у тренутно важећем Породичном закону постоји одредба са суштински истим садржајем.

Измене су извршене и у области кривичног права, где су санкције поопштрене, а јерес и завођење проглашени злочином. Од санкција могле су бити изречене новчане казне, одузимање имовине, смртна казна и сакаћење: губитак ока или руке. За решавање судских спорова углавном су били надлежни нижи судови, а за важније предмете постојала је могућност преузимања предмета од стране виших судова од дванаест судија или самог цара који је обављао дужност највишег апелационог судије.

Уређена су и бројна питања из области стварног права, као што су принципи поделе ствари и институт одржаја, државинске тужбе и права службености. Облигационо и наследно право такође је прошло кроз кодификацију, а проучавањем нових правила уочава се велика сличност са правним институтима и појединим правним решењима који важе и у савременом праву.

Захваљујући томе што је текст Јустинијанове кодификације сачуван, данас су научни кругови упознати са великим бројем чињеница о римском праву те су веома успешно реконструисали дела римских правника која нису сачувана. Постојањем Јустинијанове кодификације, делатношћу глосатора и представника школе елегантне јуриспруденције омогућена је рецепција римског права.

V. ПРИМЕНА CODEX IUSTINIANUS У ВИЗАНТИЈСКОЈ ПРАВНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Јустинијанов зборник се више или мање примењивао у Византији све до њене пропасти 1453. године. Но, треба имати у виду да се зборник временом мењао и прилагођавао новонасталом феудалном друштвеном систему. Тако је настало византијско право, изграђено на темељима римског права садржаног у Јустинијановом зборнику. У ово доба је настао велики број правних зборника, од којих су најпознатији: *Еклога* (740. година), *Прохирон* (око 869. године), *Василике* (крајем IX века), *Хексабиблос* (судски приручник из 1345. године) и велики број грађанско-црквених зборника (номоканона).

На основама римско-византијског права развило се и српско средњовековно право, чији су најважнији зборници *Законоправило светог Саве* (из 1219. године) и *Душанов законик* (из 1349. године, а допуњен 1354. године).

У време док је Византија у цивилизацијском смислу настављала да одржава континуитет Римског царства, у његовом западном делу, где су у раном средњем веку никле германске „варварске” краљевине, наизглед је прекинут сваки континуитет с Римом, а античка цивилизација претрпела је на овом простору потпуни слом. Међутим, захваљујући новонасталим околностима створили су се услови да се и западноевропско средњовековно друштво врати римском праву и отпочне његову примену у државама које су се рађале на темељима античког римског царства.⁹²

1. Византијске кодификације након Јустинијана

Цар Василије I Македонац (867–886), као законодавац хтео је да изврши обнову римског права и „чишћење старих закона”. Његово дело остало је недовршено, али послужило је као основа за законодавство његовог сина, Лава VI Мудрог (886–912). Сачувана су два мања Василијева законика – *Прохирон*, објављен између 870. и 879. године. Реч је о приручнику за практичну употребу који је

---

⁹² Марковић, 2008; Куртовић–Ранђеловић, 2010: 137–149.

садржао најважније одредбе грађанског и јавног права. Прохирон је остао на снази до пада Цариграда. После 879. године настала је *Епанагога* која садржи најважније одредбе о правима и обавезама цара, патријарха и других достојанственика.

Василија I наследио је после погибије у лову син Лав VI – плодан писац, велики говорник и најзначајнији законодавац после Јустинијана. Његови *Царски закони*, подељени у 60 књига, представљају највећу збирку закона Византије у средњем веку. Збирка канонског, грађанског и јавног права звана *Василике* настала је у првим годинама Лавове владавине. Она црпи грађу како из *Новела* цара Јустина II и Тиберија II, а највећим делом из Јустинијановог Законика, који је после овога скоро потиснут из употребе. Цар Лав VI издао је и збирку од 113 наредби које мењају старе законе и дају законску снагу неким обичајима.

У прилог томе колики је значај и утицај имала Јустинијанова кодификација на касније византијске кодификације сведочи њихов број и свеобухватност уређивања правних питања. Неке од њих су горепоменуте. Но, ради свеобухватног сагледавања, у даљем тексту биће наведени правни споменици који су настали након Јустинијанове кодификације:

- *Indices* – садржаји, прегледи садржаја делова Јустинијанове кодификације (нпр. *Indices Digesta* написани од стране професора Doroteus, Cyrillus i Stephanus);
- Коментари, грчке парафразе и белешке са коментарима (*sholije*) уз делове Јустинијанове кодификације – најчешће су исте правили професори права (нпр. Цариградски професор Theophilus направио је грчку парафразу Институција);
- *Еклоге* – објавио Лав III Исавријанац 740. године (садржи одступања од Јустинијановог законодавства);
- Земљораднички, Поморски и Војнички закон (VII и VIII век);
- *Прохеирон* – објавио Василије I Македонски 879. године;

- *Епаноогоге* – збирка садржајем слична Прохеирону, боље садржајно обрађена (дао приредити Базилије I Македонски);
- *Базилике* – Базилије I Македонски/ Леон VI Мудри (довршена 892.) – нови интегрални начин обраде појединих питања – главни компилатор *Symbatios*;
- *Хексабиблос* – *Konstantinos Harmenopulos*, 1345. (сужене Базилике са постбазиликанским новелама).

Еклога (*Ekloge ton nomon*) у највећем делу садржи изводе из Јустинијанове кодификације. Она, међутим, није само „избор” из Јустинијановог права, већ доноси и низ новина, од којих неке то и нису у правом смислу речи, будући да су се већ биле изградиле у правној пракси, али је свакако постојала потреба да се римско право прилагоди друштвеној стварности и новим потребама Византије, два века након Јустинијановог законодавства.⁹³

2. Од Јустинијанове кодификације преко византијске правне традиције до рецепције римског права

Проучавање римског права у западној Европи почело је у XI веку на правном факултету у Болоњи, тако што је изучаван рукопис *Дигеста* који је пронађен у Пизи. Средњовековни правници проучавали су и тумачили Јустинијанов зборник, а своја тумачења бележили су у самом зборнику. Оваква белешка – глоса записивала се између редова (*glossa interlinearis*) или на маргини (*glossa marginalis*). Због таквог начина рада на тумачењу Јустинијановог зборника ови правници названи су глосатори.

Глосатор Дионисије Годофредус први је употребио за Јустинијанов зборник назив *Corpus Iuris Civilis* 1583. године. Тај назив користи се до данас. Рад глосатора имао је изузетно велики значај јер су на основу њихових тумачења настали први

---

⁹³ Николић–Ђорђевић, 2011: 85.

савремени грађански законици: Француски (1804) Аустријски (1811) и Српски (1844).

Већина садашњих правних система у Европи и свету изграђена је на основама римског права кодификованог у Јустинијановом зборнику, док је целокупна правна терминологија превод латинских оригинала. На свим правним факултетима у свету на уводној години учи се римско право, чак и у државама које немају правне системе засноване на римском праву. То сведочи о његовој изузетној вредности и квалитету.

Западно Римско царство пало је 476. године, док је Источно наставило да живи и да примењује правне институте створене у римској држави. Стога је јасно како је дошло до утицаја римских правних института на византијско право и словенске народе. До рецепције римског права у европским средњовековним градовима није дошло законодавним путем, односно преко законских текстова. Пренело се обичајним путем. Многи школовани правници, по повратку из Болоње примењивали су римско право, које су студирали, и које је по свом садржају и ситематизацији било далеко напредније него домаће право.⁹⁴

У вековима који су уследили након Јустинијанове кодификације, велики допринос рецепцији права чинили су чинили су разни научници који су у приручницима сажимали римско право и представљали га на једноставнији и обичном човеку доступан начин. Један од њих, Хексабиблос, објављен 1345. године, остао језванични извор права у савременој Грчкој чак до 1940. године када га је нови грађански код заменио. Јустинијанова кодификација је имала значајан утицај и у западној Европи и њеним колонијама у Америци.

Рукопис Дигеста пронађен у Пизи узет је у XI веку и као ратни плен однет у Фиренцу. Италија је у том тренутку била на почетку периода у историји познатог као „Ренесанса дванаестог века” када су се универзитети обнављали или се оснивали нови. Учитељ слободних уметности у Болоњи Ирнериус је почео мукотрпно проучавање Дигеста и остатка Јустинијанове јуриспруденције колико је био у могућности, те је одржавао предавања из римске јуриспруденције 1088. године, што је уједно и година коју Универзитет у Болоњи сматра својим оснивачким датумом. Болоња је постала центар за правне студије, а Ирнеријеви наследници су тамо

---

⁹⁴ Игњатовић–Станковић, 2006: 303.

наставили свој рад, пишући „глосе” или напомене са објашњењима о решењима римског права. Римски правни концепти који су произашли из студије о овим „глосаторима”, како су их звали, коришћени су на универзитетима и у судовима Европе. Највећи изузетак била је Енглеска, где је краљ Хенри II (1154–1189) успоставио систем краљевских судова, а правна професија ослањала се на енглеско обичајно право, пре него што је почео да се осећа утицај римског права. Из Енглеске, систем енглеског судског поступка, уз делимичне утицаје римског права, пренео се и на енглеске колоније. Већи утицај јуриспруденције која се још увек ослања на Јустинијанову достигнућа његових правника осећа се у шпанским и француским колонијама у Америци.⁹⁵

3. Примери правила и принципа из Јустинијанове кодификације

Ради илустровања напредних решења која су из Јустинијановог кодификованог законодавства, преко Византије, ушли у право европских земаља, у даљем тексту биће приказана поједина правила и принципи из Јустинијанове кодификације, чији се еквиваленти могу препознавати кроз право различитих земаља кроз векове до данас. Приказани примери односе се на забрану ропства и ропског положаја, једнако важење закона за сва лица, забрану доношења штете, поштовање принципа правичности, обавезу поштовања туђих права, неповредивост дома, генералну и специјалну превенцију у кривичном праву. Поједностављено, на све битне постулате људског права у савременом друштву.

- *Iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur* („Према природном праву, сви људи су рођени слободни”) – Институције, књига 1, наслов 2.
- *Digna vox maiestate regnantis legibus alligatum se principem profiteri: adeo de auctoritate iuris nostra pendet auctoritas* („Владар је достојан ако се понаша као

---

⁹⁵ Evan, 1931: 26.

поданик права: наша власт да се покорава праву”) – Кодекс, књига 1, наслов 14, одељак 4, цитирање едикта царева Теодосија II и Валентијана III.

- *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* („Ово су препоруке права: живети часно, не повредити другог, дати свакоме оно што му припада”) – Институције, књига 1, наслов 1.
- *Domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit* („Кућа сваког појединца је за њега сигурно уточиште и склониште”) – Дигеста, књига 2, наслов 4, одељак 18, цитирање Гаја, Према Закону дванаест таблица, књига 1.
- *Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes* („Нас правнике би с правом могли назвати свештеницима ове уметности, јер ми уређујемо правду и утврђујемо шта је добро и праведно, раздвајајући право од погрешног и издвајајући законито од незаконитог, желећи да учинимо људе добрима страхом од казне, али и охрабрујући их наградама, доводећи их до истинске, а не одглумљене мудрости”) – Дигеста, књига 1, наслов 1, одељак 1, цитирање Улпијана, Институције, књига 1.

VI. ГЛОБАЛНИ УТИЦАЈ ЈУСТИНИЈАНОВЕ КОДИФИКАЦИЈЕ

Перманентна потреба да се негира значај римског права била је готово редовна појава у време доношења великих кодификација грађанског друштва. Иако су покушаји маргинализације римског права, па самим тим и негативни коментари на рачун његовог даљег изучавања, његове улоге и значаја у развоју савременог права били бројни, римски појмови својине, уговора, облигација, теорије права, чине ове покушаје неуспешним.⁹⁶ Римско право представља вредну цивилизацијску тековину о чему сведочи уупотреба многобројних његових института, неких до данас непромењених правила, као и сентенце које су оваплоћене кроз законе бројних земаља, па и наше.

Иако се многим замера догматски приступ – слепо веровање у ауторитет Јустинијанове кодификације, чак и онда када се чини да нема историјског смисла, глосаторима припада велика заслуга око поновно покренутог интереса за римско право, тумачење и обрађивање многих правних појмова и института, а чиме су створени предуслови за рецепцију – поновну практичну примену римског права као позитивног права у раздобљу од XI до XIX века. Глосатори су Јустинијанову кодификацију називали чак *ratio scripta* (писани разум). Поред тога, и постглосатори су повезивали римско право са позитивним правом, а школа Елегантне јуриспруденције почела је да се бави историјско-критичким проучавањем римских правних извора – чак и пре Јустинијана.

Утицај Јустинијанове кодификације огледа се касније и у раду школе природног права, која је тежила да рационалним путем пронађе „природно право” које важи увек и свугде, те је у институтима римског права тражила елементе природног права. Управо под утицајем школе природног права јавио се и покрет за стварање националних кодификација. Овакво размишљање, иако изузетно временски удаљено од садашњице, може се препознати у поступању многих савремених држава и међународних организација. Тако је на идеји о праву које важи увек и свуда, настала, и у великој мери спроведена, изузетно важна идеја у савременом свету –

---

⁹⁶ Игњатовић, 2012: 55.

гарантовање основних људских права и слобода, успостављање механизма за њихову заштиту, као и идеја о хармонизацији права у оквиру Европске уније.

Ново оживљавање римског права, преко рецепције Јустинијанове кодификације као његовог јединог извора, отпочело је у Италији у раном средњем веку. Ова земља је прво средиште његовог проучавања, реципирања и даљег развоја у читавој Европи. У XVI веку, са појавом хуманизма, водећу улогу у том смислу преузела је Француска. У XVII веку дошао је ред на Холандију да да свој допринос развоју правне науке, док су у XIX веку нови помаци у том смислу остварени у Немачкој. У сваком од поменутих раздобља нагласак је био на неком другом аспекту изучавања и коришћења римског права.

Према свему приказаном, Јустинијанова Кодификација имала је далекосежнији утицај него што је и сам Јустинијан могао да предвиди, својим утицајем на право европских држава и држава широм света. Овакав успех произлази управо из Јустинијанових одлика као владара јер је веровао да држава не може бити само јака војна сила, већ и да право у њој мора бити јако. Свеобухватност Јустинијанових планова огледа се и у томе што је дошао до схватања да правна држава може да напредује само уколико образовање правника у њој буде квалитетно, те је своју кодификацију формирао и као позитивно право и као уџбенике права које су будуће судије и адвокати изучавали у школама права.⁹⁷ Институције су умногоме конципиране као правни уџбеници данас, те садрже основне појмове, начела и правила тадашњег позитивног законодавства, док се за детаљније уређење одређне ситуације морају консултовати и остали прописи. И данас се саветује, да када неко креће са изучавањем Јустинијанове Кодификације, почне са Институцијама, јер оне пружају увод и преглед за све што је детаљније дефинисано другим прописима.

Са ове историјске тачке гледишта, поступање цара Јустинијана приликом кодификације обухватило је његову владарску улогу, улогу законодавца и судије. Данас се континентално право заснива на законима донетим или измењеним и допуњеним од стране одговарајућих законодавних тела и у којима судство има подређену, али независну улогу. Са друге стране, англосаксонско право је засновано

---

⁹⁷ Kennedy, 1973: 25.

не само на законима, већ и на ауторитативним пресудама изреченим у прошлости – тзв. преседанима – (судска пракса), као и на судском тумачењу. Из анализе настанка Јустинијанове кодификације јасно је да је она изграђена на оба принципа, с обзиром на то да су одлуке цара Јустинијана биле објављене и да су представљале неку врсту правно обавезујућег тумачења. Још један од разлога зашто се многи правници и историчари и данас баве проучавањем Јустинијанове кодификације, али и зашто је она позитивно дочекана у време настанка, јесте то што је за разлику од дотадашних прописа који су представљали једноставну листу правила (често контрадикторних), ова кодификација садржала логичку, правничку мисао која се могла тумачити и о којој се могло расправљати.

У многим делима може се наићи на сентенцу да је Јустинијан веровао да као што је улога Исуса Христа била да створи хармонију у Небеском царству, тако је и улога цара била да исту створи на овоземаљском. Овај принцип огледа се управо и у самој идеји кодификације и хармонизацији права коју је она донела. Речи Едварда Гибона да су узалудне титуле победа Јустинијана срушене у прах; али је на поштеном и трајном споменику уписано име законодавца, написана пре више од два века указују на то да је Јустинијанова кодификација „поштени и трајни споменик” римског права.⁹⁸

1. Религијски значај

Преамбула Јустинијанових Институција почиње са „У име Господа нашег Исуса Христа”, а у даљем тексту Јустинијан истиче да ова кодификација представља задатак остварен уз Божији благослов. Цар Јустинијан се поносио тиме што ће све покорене народе објединити не само уз помоћ велике војне силе, већ и снагом закона. Још пре издавања првог кодекса, дошло је до чистке пагана из државне службе. Постоји група закона усмерених против хетеродоксних: пагана, јеретика, Самарићана и Јевреја. Године 527. док је још цар Јустин био жив, издат је едикт са мерама усмереним против свих који су одбацивали правоверну веру. У наредне две године издата је и група конкретних закона, према којима је паганима био забрањен

---

⁹⁸ Evan, 1931: 21.

приступ у државну службу, где су били најпрофитабилнији послови у Царству. Права пагана да наследе и оставе легате одређеним наследницима била су ограничена. Паганским учитељима ускраћене су плате из царске благајне, а пређено им је и конфискацијом имовине и изгнанством ако нису прихватили крштење.⁹⁹ До Јустинијана, самарићанска религија је, као и јудаизам, имала статус „дозвољене религије”, а закон јој је гарантовао слободу исповедања. Након устанка Самарићана 529. године, који је био у најмању руку неуспешан, и њихова религија је изгубила свој заштићени статус. У једном од својих закона Јустинијан је написао „Мрзим јерес” и међу јересима које је поименично навео био је и јудаизам.

Иако ропство није искорењено доношењем ове Кодификације, занимљиво је да је цар Јустинијан у једном од закона написао: „У служби Богу нема мушког или женског, нити слободног човека нити роба.”

2. Значај за правничко образовање

Док су писане Дигесте постало је јасно да је студентима права потребан нови, савремени уџбеник, а један је произведен под општим надзором Трибонијана. Институције су биле више него обичан уџбеник, јер им је, попут Дигеста, цар Јустинијан дао снагу закона. Адвокати и други људи могли су да их цитирају на суду. Увод у Институције почиње са сјајаним манифестом који дефинише дух Јустинијановог режима: царску канцеларију, каже се, требају подржати не само оружане снаге већ и закон: једним се може победити свој непријатељ, а другим се може искоренити неправда и безакоње.¹⁰⁰

Новеле, с друге стране, показују једну практичну црту цара Јустинијана, који је наредио да се оне израде на грчком језику. С обзиром на то да је у Цариграду познавање латинског језика опадало, цар Јустинијан је изабрао практичност уместо традиције. У самим Институцијама цар Јустинијан као да се директно обраћа грађанима који похађају школе права, речима: *тако да више не учиш принципе закона из застарелих прича, али их схвати у јарком осветљењу наше царске*

---

⁹⁹ Evan, 1931: 26.

¹⁰⁰ Evan, 1931: 24.

мудрости, и ваше ухо и ум ће примити само оно што се добија у садашњој пракси и ништа што је бескорисно или погрешно. Сходно томе, проучавање царских устава које су се до сада појављивали на наставном плану тек након четири године, сада можете започети на самом почетку ваших студија права, и можете се радовати што сте добили такву част да и ваше прве лекције и завршетак ваших правих студија полазе из самих уста самог Цара.¹⁰¹

3. Утицај на побошљање статуса жена у друштву

Након Јустинијанове кодификације, побољшан је и положај жена у друштву, иако се никада наравно није остварила потпуна једнакост са мушкарцима у свим аспектима живота. Силовање је строго кажњено, без обзира на то да ли је жртва била девица, удата жена или удовица. Жена ухваћена у прељуби више није смела да буде убијена, док би њен љубавник би даље могао да трпи смртну казну. Уместо тога, требало је да буде послата у манастир. Неправедни муж није морао да се разведе од своје жене пре него што је њена прељуба доказана, а Јустинијан је дао мужу за право да је помилује ако жели (што закон раније није дозвољавао). Законодавство је препознавало неверство као легитиман разлог за развод, али је примењивано подједнако за мушкарце и жене.

Конкубине до кодификације нису имале заштиту. Историјски гледано, цар Константин је покушао у потпуности да забрани конкубинат, али његова забрана није могла да се примени. Цар Анастасије одредио је да ако се човек ожени својом конкубином, њихово потомство може постази легитимно, под условом да отац већ није имао закониту децу. Јустинијан је отклонио чак и тај услов те је мушкарац – отац, чак и у случају да је имао законито потомство од супруге са којом је био разведен или која је преминула, могао је да законски призна децу коју је добио са својом конкубином оживевши је.

Верује се да је царица Теодора имала значајан утицај на напредна решења законодавства према коме је слободна жена која је напустила глумачку сцену добила

---

¹⁰¹ Institutiones, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/iust_institut.html. (09. 09. 2022.).

дозволу да се уда чак и за мушкарце највишег ранга, а исто право су добиле и ћерке глумица те је сигурно да је одступао од старе традиције спајања моћних старих породица и увећања богатства. Јустинијан је прогласио и закон који је уклонио све препреке за брак између лица неједнаког ранга, који је објављен 541. године. Овај закон је имао ретроактивно дејство. Јустинијан је прописао и тешку казну за сваког управника позоришта који је уз уцену натерао глумицу да положи заклетву да ће наставити да глуми, а казна је требало да глумицама помогне да започну нови живот.

По закону, ниједна жена није смела бити послата у затвор. Ако није могла да положи кауцију, а притвор је неопходан, била би послата у женски манастир, да не би била изложена евентуалном злостављању од стране мушких затворских чувара.

4. Критике цара Јустинијана

Иако укази цара Јустинијана одају истински напор да се побољшају права жена и робова и да се доведе до праведнијег друштва које би нижим класама пружио праведнији третман; да се побољша ефикасност бирократије и искорени корупција, Јустинијан је био критикован од стране својих савременика из неколико разлога. Можда су најстрожије осуде садржане у Прокопијевој *Тајној историји*. Критике су се односиле на похлепу владара, која се везивала за потребу за новцем како би се платили сви ратови и скупи грађевински планови.¹⁰² Замера му је продаја јавних служби најбољем понуђачу, иако су његови сопствени закони то забрањивали. Такође, и поред жеље да правду приближи нижим класама, постоје записи који говоре о томе да је без основа обавезивао власника суседне празне фарме да се старају о порезима своје и туђе непокретности.

---

¹⁰² Downey, 1950: 262–266.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Јустинијаново доба плаћало је данак претходном „златном веку римске историје”, које је због наглог богаћења људи, прихватило навике које су све више водиле у разврат и неморал. Грамзивост је уништила поверење, поштење и друге врлине грађана. И сâм цар Јустинијан је на први поглед пружао лош социјални и правни пример оженивши се Теодором, женом која није имала племенито порекло, те није била општеприхваћена за августу. Стога је цар био изложен друштвеној критици. Јустинијан је био „приморан” да модификује правне норме како би остварио право на закључење брака са својом изабраницом.

Цар Јустинијан покушао је да доведе до оздрављења друштвеног и правничког морала путем хришћанства и моралне чистоте коју оно проповеда, свеобухватном кодификацијом права која би јасно дефинисала шта се сматра дозвољеним, а шта недозвољеним понашањем, као и уређивањем свакодневних животних ситуација.

Тешко је одредити тачну важност Јустинијанових активности у погледу систематизације римског права. Био је то историјски догађај и правни подухват од велике важности за цели цивилизовани свет, по чему се име овог цара помиње вековима након његовог живота. Савремени научници и правници сматрају Јустинијанову кодификацију највећим кодификаторским делом антике. Дело је јединствено у целој историји човечанства, имајући у виду како материју коју обухвата, тако и утицај који је имало на развој права у будућности. Истраживачи који се баве проучавањем римског права, Јустинијанову кодификацију називају „Библијом правника”, а сам цар Јустинијан назвао је своју кодификацију „Храмом римске правде”. Другим речима, Јустинијанова кодификација била је темељ на коме је изграђена модерна судска пракса и начин израде закона и законика.

Јустинијанов зборник представља темељ европске правне традиције и без њега не би она имала данашњи облик и садржину. Овај највећи кодификаторски подухват из античких времена представља синтезу свега што је најбоље у римском праву. Јустинијан је састављањем зборника решавао не само практичне проблеме бољег организовања своје државе, него је водио рачуна и о потреби школовања на тим текстовима будућих правника, адвоката и судија. Најквалитетнији део римске

правне мисли сачуван за будуће генерације кроз *Digesta* и *Institutiones*. Велика заслуга за коначан изглед кодификације, па и њен велики обим, припада Јустинијановом сараднику Трибонијану и члановима његове комисије. Они су целокупни посао окончали за шест година.

Јустинијанова кодификација, заједно са аристотеловским списима и Библијом, чини један од три стуба западне културе. Јустинијанова кодификација је мост који повезује антику, Византију и Европу. То је веза између грађанског и обичајног права, између канонског и грађанског права. Упознати ову тему значи знати о нечему што је било кључно за развој права у прошлости, постоји у садашњости, а чији ће утицај највероватније бити осетан и у будућности.

Да овај велики кодификатроски рад није урађен, римско право било би нам недовољно познато и у фрагментима. Преко *Digesta* је извршена рецепција римског права у средњовековној Европи, до чега не би дошло да текст овог зборника није откривен у XI веку.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

1. Ankum, H. (2001). Was Jusitnian's Corpus Iuris Civilis A Codification. *Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici* 32. Podgorica.
2. Bandović, S. (2007). *Institucije kao dio sistema Justinijanove kodifikacije*. Sarajevo: Magistrat.
3. Bruić, D. (2005). *Vodič kroz svet Vizantije od Konstantina do pada Carigrada*. Beograd.
4. Eisner, B. – Horvat, M. (1948). *Rimsko pravo*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
5. Evan J. A. (1931). *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*. London.
6. Honoré, T. (2010). *Justinian Digest: Character and Compilation*. Oxford and New York: Oxford University Press
7. Horvat, M. – Bastaić, K. – Sirotković, H. (1998). *Rječnik historije države i prava*. Zagreb: Informator.
8. Horvat, M. – Romac, A. – Radovčić, V. – Apostolova Maršavelski, M. – Jaramaz-Reskišić, I. – Petrak, M. – Smodlaka-Kotur, A. (1998). *Hrestomatija rimskog prava I*, Zagreb: Pravni fakultet.
9. Horvat, M. (1958). *Rimsko pravo*. Zagreb: Školska knjiga.
10. Kennedy, G. (1973). *The Art of Rhetoric in the Roman World (300 B.C. – A. D. 300)*. Princeton.
11. Malenica, A. (1989). *Izvori rimskog prava I*. Beograd: Naučna knjiga.
12. Maškin, N. A. (2005). *Istorija Starog Rima*. Beograd: Naučna KMD.
13. Mousourakis, G. (2007). *A legal history of Rome*. New York
14. ODB = Kazhdan, A. et al. (ed.) (1992): *The Oxford Dictionnary of Byzantium I–III*. Oxford.
15. Romac, A. (1973). *Izvori rimskog prava: latinski tekstovi s prijevodom*. Zagreb: Informator.
16. Romac, A. (1989). *Rječnik rimskog prava*. Zagreb: Informator.
17. Romac, A. (1994a). *Justinijan: Institucije, Latina et Graeca*. Zagreb.
18. Romac, A. (1994b). *Rimsko pravo*. Zagreb: Narodne novine.
19. Saris, P. (2002). Istočno rimsko carstvo od Konstanitna do Iraklija. U: *Oksfordska Istorija Vizantije*. Beograd, 37–77.

20. Scott, R. (2012). *Byzantine Chronicles and the Sixth Century*. London – New York.
21. Stein, P. (2007). *Rimsko pravo i Europa: Povijest jedne pravne culture*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
22. Tellegen-Couperus, O. (1993). *A Short History Of Roman Law*. London – New York.
23. Деретић, Н. (2011). Значај Јустинијановог кодификаторског рада у области брачних односа. *Зборник радова Правног факултета Нови Сад* 45-1.
24. Ђорђевић, А. (2017). Рецепција грчко-римског (византијског) приватног права у Душановом законодавству. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу* 76.
25. Игњатовић, М. – Станковић, Г. (2006). Римско право и *Code civil*. У: Две стотине година од доношења Француског грађанског законика. Ниш: Правни факултет.
26. Игњатовић, М. (2012). Римско право и његов трајни карактер – утицај римског права на савремено право. *Право – теорија и пракса* 7–9.
27. Каплан, М. (2008). *Византија*. Београд: Слио.
28. Кодер, Ј. (2011). *Византијски свет. Увод у историјску географију источног Медитерана током византијске епохе*. Београд: Утопија
29. Куртовић Р. – Ранђеловић Д. (2010). Рецепција римског права и његов утицај на грађанско право земаља континенталне Европе. *Правне теме* 3(5).
30. Маленица, А. (1997). *Јустинијанова Дигеста I*. Београд: Службени гласник.
31. Марковић С. (2008). *Опита историја права I*, Подгорица.
32. Мирковић, М. (2014а). *Диоклецијан*. Београд: Службени гласник.
33. Мирковић, М. (2014б): *Историја римске државе од Ромула, 753. године пре Христа до смрти Константина, 337. године нове ере*. Београд: Службени гласник
34. Николић, Д. – Ђорђевић, А. (2011). *Законски текстови старог и средњег века*. Ниш: Правни факултет.
35. Николић, Д. (1997). *Фрагменти правне историје*. Ниш: Институт за правна и друштвена истраживања Правног Факултета у Нишу.

36. Острогорски Г., (1970б). Византијски цар и светски хијерархијски поредак. У: *О веровањима и схватањима Византинаца*, Сабрана дела Георгија Острогорског V. Београд, 263–277.
37. Острогорски, Г. (1970а). Византијски систем хијерархије држава. У: *О веровањима и схватањима Византинаца*, Сабрана дела Георгија Острогорског V. Београд, 238–262.
38. Острогорски, Г. (1996). *Историја Византије*. Београд: Просвета.
39. Пинтеровић, Д. (1934). Теодора – византијска царица. Осигек (докторска дисертација).
40. Поповић, С. (2000). *Теодора и Јустинијан*. Београд.
41. Пухан И. (1974). *Римско право*. Београд.
42. Станковић, М. (2017). Регулисање уговора о грађењу у неким земљама Европске уније. *Право – теорија и пракса* 34 (10–12).
43. Станојевић, О. (1984). О једном заборављеном преводу Јустинијанових „Институција”. *Гласник Правног Факултета у Крагујевцу*, 150–168.
44. Шаркић, С. (1984). *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству од почетка Константинове до краја Јустинијанове владавине*. Београд: Научна књига.
45. Шене, Ж.-К. – Флизен, Б. (2010): *Византија. Историја и цивилизација*. Београд: Слио

Попис коришћене грађе

1. *Corpus Iuris Civilis*, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpjurciv.htm>.
2. Institutiones, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/iust_institut.html.
3. Дигеста, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>.
4. Закон XII таблица, https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/pravo-eu/privatno-pravo/Zakon_12_tablica%20.pdf.
5. Новеле, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/Novellae_Scott.htm.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

1. Цар Јустинијан, мозаик из цркве Сан Витале у Равени – <https://mitropolija.com/2019/11/14/ljetopis-car-justinijan-veliki/> (11. 10. 2022.)
2. Римско царство у доба цара Јустинијана – Вруић, 2005: 19.
3. Цар Јустинијан у пурпурном огртачу са својим великодостојницима – мозаик у цркви Сан Витале у Равени – https://www.wikiwand.com/sh/Justinijan_I (11. 10. 2022.)

САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

Једна од две највеће кодификације римског права у Византији била је у време цара Јустинијана. Кодификација римског права била је Јустинијанов највећи подвиг – већи од освајања, градитељске делатности или сређивања црквених прилика у Царству.

Под називом *Corpus iuris civilis*, како је збирка именована у XVI веку, то јединствено дело садржало је *Codex Iustinianus*, *Digesta*, *Institutiones* и *Novellae*.

Јустинијанов кодекс представља збирку важећих царских закона, а издат је 529. године. Допуњено издање Јустинијановог кодекса изашло је 534. године. Комисија је прегледала приватне збирке – Грегоријанов и Хермогенијанов кодекс и Теодосијев кодекс. Дигесте или Пандекте представљају збирку списа класичних римских правника. Комисија којом је заседало шеснаест правника прегледала је несређену заоставштину римских правника. У Дигестама се јављају безбројни, често противречни списи римских правника који су први пут сакупљени и систематски сређени. Дигесте су објављене 533. године и представљају потпуно ново правно дело.

Институције представљају неку врсту сажетка (извода) из Јустинијановог кодекса и Дигеста и обухватају оне случајеве који се често срећу у пракси, а изашле су 533. године. Институције служе као приручник за свакодневну праксу.

Након објављивања другог издања Јустинијановог кодекса 534. године, завршена је правна кодификација, али цар влада још тридесет година и за то време издаје и Новеле које представљају збирку царских наредби објављених после публикације Кодекса. Новеле су публиковане и на латинском и на грчком језику, у зависности од дела Царства на који су се садржајем односиле.

Јустинијанов кодекс, Дигесте и Институције публиковане су на латинском језику, али врло брзо су настали преводи и коментари на грчком језику.

Након Јустинијанове смрти није било тако добрих правника, али ипак је објављено пар закона. Јустинијанова кодификација примењивала се у судској пракси и настави. Захваљујући научним правно-историјским истраживањима Јустинијанове

кодификације, римско право преживело је многе векове и кроз рецепцију поново постало позитивно право у Европи.

Извесно је да је цар Јустинијан кодификацијом римског права задужио правно-историјски науку те оставио неизбрисив траг како у византијској историји, тако и у историји цивилизације.

Кључне речи: цар Јустинијан, римско право, *Corpus iuris civilis*, *Codex Iustinianus*, *Digesta*, *Institutiones*, *Novellae*, Трибонијан, рецепција римског права

SUMMARY AND KEY WORDS

"The Historical Significance of Justinian's Codification of Law"

One of the two greatest codifications of Roman law occurred during the reign of Emperor Justinian. Codification of Roman law constituted Justinian's greatest feat – greater than his conquests, public works or the regulation of Church dealings in the Empire.

The Corpus iuris civilis, as the law book came to be known in the XVI century, was composed of *The Codex Iustinianus*, *The Digesta*, *The Institutiones* and *The Novellae*.

Justinian's law book was published in 529 and contains a collection of then extant imperial laws. The expanded edition of the law book was published in 534. A committee of jurists appointed by Justinian for the purpose of compiling the law book analyzed codices found in private property – the Codex Gregorianus, Codex Hermogenianus and the Codex Theodosianus. *The Digesta* or the Pandects are a collection of texts authored by the Roman lawmakers of classical antiquity. The committee, numbering 16 jurists, analyzed the unordered legacy of Roman lawmakers. *The Digesta* contains innumerable, often contradictory writings of Roman jurists, which were for the first time collected and systematized in the book itself. *The Digesta* was first published in 533 and it represents a completely novel piece of legislation.

The Institutiones, published in 533, is a shortened collection of edicts derived from the main codex and the *Digesta*, containing cases that are commonly encountered in the practice of law. As such, *The Institutiones* serves as a practical handbook for everyday practice.

The codification of law was finished with the publishing of the second edition of Justinian's codex. This, however, did not stop the process in its entirety as Emperor Justinian, who reigned for another thirty years, published another law book titled *The Novellae*, which contains a collection of imperial ordinance issued after the publication of the codex. *The Novellae* was published in both Greek and Latin, depending on the segment of the Empire to which its contents referred to.

Justinian's codex, *The Digesta* and *The Institutiones* were originally published in Latin, only to receive Greek translations and commentary relatively quickly.

Following Justinian's death, the number of skilled jurists in the Empire decreased. However, a small collection of laws was still published after his death. The results of Justinian's codification were used in both the court and the classroom. Thanks to Justinian's codification, Roman law survived throughout the centuries and its reception ultimately transformed it into the positive law of today's Europe.

It is certain that Justinian, through his codification of Roman law, indebted the science of legal history, leaving an indelible mark on both the history of the Byzantine Empire and civilization as a whole.

Key words: Emperor Justinian, Roman law, *The Corpus iuris civilis*, *The Codex Iustinianus*, *The Digesta*, *The Institutiones*, *The Novellae*, Tribonian, the reception of Roman law

БИОГРАФИЈА

Милош Стаменковић рођен је у Нишу 11. јуна 1982. године. Основну школу „Учитељ Таса” у Нишу завршио је 1997. године, а Војну гимназију у Београду 2001. године. Исте године уписао је Војну академију у Београду на којој је дипломирао 2005. године са просеком 7. 84. Од 2005. године ради у Војсци Србије.

Мастер академске студије општеправног смера на Правном факултету Универзитета у Нишу уписао је 2021. године. Обавио је стручну праксу у Историјском архиву у Нишу. Течно говори енглески језик.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада: Милош Стаменковић

Наслов мастер рада: „Историјски значај Јустинијанове кодификације”

Ментор: проф. др Александар Ђорђевић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, 10. октобра 2022. године

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом „Историјски значај Јустинијанове кодификације”

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Милош Стаменковић

У Нишу, 10. окотбра 2022. године

Потпис аутора
